

Megjelent: *Credo* 30 (2024:1) 64–70.

Csepregi Zoltán: Hitvita vagy generációs feszültség? A *Sopronyi piros tyukmony*

1718-ban jelent meg Bécsben *Oedenburgerisches rothes Ay*, majd 1719-ben Kassán ennek magyar fordítása, a *Sopronyi piros tyukmony* c. polemikus kiadvány.¹ A pirostojás húsvétről ismert képének ezekben a több mint 200 oldalas könyvekben nem jut túl sok szerep, a metafora leginkább azt hangsúlyozza, hogy a mű ajándék, egyrészt a szerző részéről a magyarországi (vagy soproni) olvasóközönségnek, másrészt alkalmas arra, hogy katolikus hívek megajándékozassák vele az evangélikus atyafiakat. Ahogy a magyar fordító fogalmaz ajánlásában:

„[...] a’ mint jobban ki főhetett, Tiszteséges Asztaladra szánttam és adtam: nem-is más végre, hanem hogy sok másoknak-is gazdálkodhass idvességes ujságival. Tudod másként-is, hogy a’ Piros Tyukmony nem csak annak való, a’ ki azt pirosittya, hanem kedveskedés képen más számára való. Add tehát Te-is sok más száz Lelkek Tiszteletes Asztalára tölem nyujtatott és Töled be-vétetett, minden belé rekesztetett ujságival Piros Tyukmonyodat!”²

Lehetséges, hogy ezentúl működött még a kortárs olvasók fejében valamiféle „belső poén”, ami a pirostojást vagy a húsvéti ünnepkört kifejezetten Sopron városával asszociálta, de erre a szöveg nem utal közvetlenül, így felidézhetetlen számunkra.

A könyv tartalmát alább ismertetem, de előbb összefoglalom a megjelenésével kapcsolatos, meglehetősen gyér háttérinformációkat. Sem a német szerző, sem a magyar fordító nem nevezi meg magát. A német kiadvány (szabályos *nihil obstat* kíséretében) a bécsi egyetemi kiadónál, a magyar változat a kassai akadémiai (azaz jezsuita) nyomdában jelent meg. Egyedül a magyar fordítás költségeit viselő Francz Mátyás van megnevezve, aki tállyai plébános és hegyljai alesperes.

Az irodalomtörténeti kutatás mindazonáltal már a 19. században azonosította a szerzőt: ő Abraham Egidius Dobner ügyvéd (1693–1741), aki evangélikusként született Sopronban, 1711-1712-ben az altdorfi, jénai és wittenbergi egyetemeket látogatta, majd 1716 körül katolizált és több vitairatban is támadta korábbi hitsorsosait, később Sopronban városi jegyző lett.³ Apja Ferdinand Dobner (1659–1730), aki Sopronban hatszor töltötte be a bírói és nyolcszor a polgármesteri tisztséget.⁴ A szerzőségi adat forrása pedig Haan Lajos (1818–1891), aki nem tudni, honnan vette ezt az információt,⁵ a *Sopronyi piros tyukmony* mindenestre jól illeszkedik Dobner írói profiljába és egyéb vitairatainak sorába.

A hitvitázó mű nem rejtí véka alá, sőt, már a címlapon hirdeti, hogy azt az ünnepi kantátát szedi ízekre, amit a soproni evangélikusok a reformáció bicentenáriumán, 1717. október 31-én adtak elő a templomban:

„Tudni-illik, egy új jubilaemi öröm ének ellen, mely a lutherános vallás 200-dik eszt. jubilaemos innepe napján, a sopronyi ekklesia imádságos házában, német

¹ DOBNER 1718; DOBNER 1719. Az alábbiakban, hacsak lehet, az egyszerűség kedvéért mindig a magyar fordítást idézem és arra hivatkozom. A két kiadvány között (a névtelen magyar fordító ajánlását leszámítva) nem fedezhető föl tartalmi különbség, és a fordítás is kifejezetten hűnek tekinthető. Az idézetek átírása betűhív, csupán a központozást egységesítettem. A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú témapályázata támogatta.

² DOBNER 1719, fol. A2r–v.

³ HÁZI 1982, 1: 345–346 (3696. sz.); SZINNYEI 2: 911–912; TAR 2004, 10, 1624, 3333. sz.; ZOVÁNYI 1977, 153.

⁴ HÁZI 1982, 1: 343–345 (3692. sz.); SZINNYEI 2: 912–913; ZOVÁNYI 1977, 152–153.

⁵ HAAN 1858, 41–42.

elő nyelvvél, 1717-ben, Mind Szent havának 31-dik napján énekeltetett, és Ratisbonaban ki-is nyomtatott.”

A jubileumi kantáta szerzője Gottlieb Grünler (†1731) soproni kántor (és a hazai zenetörténetben számontartott komponista).⁶ A művet a soproniak már 1717-ben kiadták Regensburgban.⁷ A szövegkönyv szerzőségéről sem a kantáta nyomtatott kiadása, sem a kéziratban fennmaradt példányok nem tanúskodnak.⁸ Egyetlen kortárs adat – Paul Giseke község-nemescsói lelkész (1686–1724) levele – azt állítja, hogy a kantáta alapjául szolgáló költemény Ferdinand Dobner műve,⁹ amit más forrásból sem megcáfolni, sem megerősíteni nem tudunk. Ettől kezdve áll össze izgalmas történet a fenti sok száraz könyvészeti és irodalomtörténeti adalék. Mert ha igaz, akkor az ünnepi versezet költőjének tulajdon hitehagyott fia szentel több mint 200 oldalt arra, hogy apja művét a nyilvánosság előtt darabokra szedje, kigúnyolja és megcáfolja. Akkor tehát hitvita vagy generációs feszültség?

A reformáció emlékezetéről 2017-ben rendezett debreceni konferencián négy előadás is foglalkozott az 1717-es bicentenárium magyarországi eseményeivel.¹⁰ A 2017-es előadások visszatérően utalnak Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) monumentális kiadványára, a *Hilaria Evangelica* c. gyűjteményre. Cyprian ugyanis nagy szolgálatot tett az utókornak azzal, hogy összegyűjtötte és 1719-ben három részben kiadta a rendezvények programjait, ünnepi szónoklatait, alkalmi nyomtatványait, sőt az emlékérmek leírásait is.¹¹

Cyprian, aki kiterjedt kapcsolatrendszerét¹² mozgósította az evangélikus tartományok jubileumi rendeleteinek és a megemlékezésekhez kapcsolódó szövegek összegyűjtésére, a lipcsei kiadóval, Moritz Georg Weidmannal (1686–1743) működött együtt. A szerkesztői munka eredménye egy több mint ezer oldalt tartalmazó főlíás lett, mely 1719 húsvétjára hagyta el a sajtót. A mű több mint száz tartomány ünnepségeiről tudósít (hatósági rendeleteket, alkalmi liturgiákat, beszámolókat ismertetve). Az ünnepi panorámát majdnem 200 emlékérem ábrája és leírása, valamint az összegyűjtött alkalmi nyomtatványok bibliográfiája teszi teljessé. A *Hilaria* szándéka a lutheranizmus egységét demonstrálni, mind területi-politikai, mind teológiai értelemben, ráadásul a megemlékezések tartalmi elemei történeti legitimációt is nyújtanak ehhez. Mind az 1719-ben megjelent recenziók, mind a szerkesztőhöz özönlő elismerő levelek jelzik, hogy ez az üzenet elérte olvasóit.

A *Das XCVIII. Capitel. Ungarn, Oesterreich und Schlesien* gyűjtőcím alatt és később egy pótlásként beiktatott jegyzetben összesen 8 oldalnyi szöveget találunk a könyvben Magyarországról,¹³ ami nem is rossz arány, tekintve, hogy természetesen nem a Habsburg birodalom volt az Európa nagy részére kiterjedő rendezvénysorozat fő helyszíne.

Cyprian fenti gyűjteménye inspirálta az 1717-es németországi emlékezetkultúrát értékelő 2006-os disszertációt is.¹⁴ Harm Cordes célkitűzésének megfelelően elsősorban nyomtatott forrásokból dolgozik, de alkalmanként Cyprian irathagyatékát is felhasználja. A monumentális kiadvány mögött ugyanis egy még monumentálisabb kézirat tömeg áll, mely

⁶ Az RMK III/18. címlírását két sajnálatos hiba torzítja el, egyrészt a fraktúrral szedett Grünler nevét Brünlernek olvasták, aminek következtében a mű a B betűnél jelenik meg a betűrendes katalógusban, másrészt egy számjegy kiesésével az okt. 31-i dátumból itt 3-a lett. RMK III/18. 1: 51 (168. sz.).

⁷ *Oedenburgisches Te Deum Laudamus*, 1717.

⁸ A szöveget az 1717-es regensburgi kiadás alapján közli: CYPRIAN 1719, 852–853; VALENTINYI 1821, 70–72.

⁹ Nemescsó, 1718.10.05. CSEPREGI – ORSÓS 2021, 220.

¹⁰ BITSKEY 2018; CSORBA 2018; CSEPREGI 2018; VERÓK 2018.

¹¹ CYPRIAN 1719. Vö. CORDES 2012.

¹² Cyprian magyarországi kapcsolatrendszeréhez lásd: KESERŐ 1996.

¹³ CYPRIAN 2019, 845–849, 851–854, 1120.

¹⁴ CORDES 2006.

lényegében hiánytalanul fennmaradt.¹⁵ A mintegy húsz kötetnyi gyűjteményben található az a fasciculus, mely lelkiismeretesen összegyűjti a „magyarországi 1717” dokumentumait, jóllehet ezek a *Hilariában* csak kivonatolva kaptak helyet. Hogyan szerezte be ezeket Cyprian, és hogy milyen körülmények befolyásolták a szerkesztést, szerencsére mindez nagyrészt kiderül a Gothában őrzött levelezésből.

A magyarországi dokumentumok összegyűjtését a levelezés tanúsága szerint Cyprian Johann Jacob Langjahr (?–1722) bécsi dán követi lelkészre bízta. A bécsi protestáns prédikátorok rendszeresen vállaltak hasonló közvetítői megbízatásokat.¹⁶ Jelentős késedelmet okozott azonban Langjahr óvatossága, aki nem mert a „háború dúlta” Magyarország területére lépni¹⁷ és az anyaggyűjtést inkább soproni kollégái segítségével végezte el.¹⁸ Az ügy iránti lelkesedésében viszont csatolta saját 1717. október 31-én Bécsben elmondott prédikációját is a küldeményhez.¹⁹ Az összegyűjtött fasciculus eljuttatása természetesen újabb késedelemmel járt, mivel öt ívnyi terjedelme és érzékeny tartalma miatt nem lehetett a rendes postára bízni, hanem meg kellett várni vele egy megbízható futárt.²⁰ Az említett biztonságos lehetőségig végül 1719 elejéig kellett várni, ekkor, többszöri sürgetésre, január-februárban indított útjukra Langjahr az ünnepi prédikációkat három részletben.²¹

Langjahr mellékelte a csomaghoz a soproni Johann Andreas Kastenholztól (1682–1724) és a kőszeg-nemescsói Paul Gisekétől kapott leveleit, melyben azok biztosítják őt segítségükről és együttműködésükről.²² Giseke azonban nemcsak segítőkészségét, hanem politikai aggályait is kifejezte a levélben: lehetőség szerint névtelen szeretne maradni, sőt, minden Nemescsóra vezető szálát elvarrni, és általában: semmilyen felelősséget nem szeretne viselni a szövegek eljuttatásáért.²³ A névtelenségre vonatkozó kérés utóbb nem teljesült, Gisekét és gyülekezetét megnevezi a kiadvány. Ugyanakkor aggályai is meghallgatásra találtak, mert a jubileumi ünnepségről csak annyit közöl a szerkesztő, hogy azon az uralkodóért s az egész uralkodóházért imádkoztak.²⁴

Lássuk már a sokat emlegetett öt ívnyi fasciculust, mit tartalmaz, és ez milyen formában jutott el az olvasóközönség elé!²⁵

– Paul Giseke Nemescsón elmondott német ünnepi prédikációja vázlatként.²⁶

– Johann Andreas Kastenholz Sopronban elmondott német ünnepi prédikációja.²⁷

– A soproni ünnepségekhez kapcsolódva a már említett *Oedenburgisches Te Deum Laudamus* szövege két példányban is.²⁸ Ezt az éneket figurázza ki majd – legjobb tudomásunk szerint – a szerző katolikus hitre tért fia, Abraham Egidius Dobner 1718-ban kiadott szatírájában.

¹⁵ A „Hilaria Evangelica” 19 számozott konvolutumának lelőhelye ma: Landesarchiv Thüringen – Staatsarchiv Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26; valamint Ev.-Lutherische Kirchgemeinde Gotha – Augustinerkloster (a továbbiakban: ELKG – AK), 4 A/2. Egyes konvolutumok olykor több kötetből is állnak. A vállalkozásra vonatkozó levelezésből egy harmadik közgyűjteménybe is jutott: Universität Erfurt – Forschungsbibliothek Gotha.

¹⁶ CSEPREGI 2020.

¹⁷ Bécs, 1718.11.05. CSEPREGI – ORSÓS 2021, 221.

¹⁸ Bécs, 1718.11.05. CSEPREGI – ORSÓS 2021, 223–224.

¹⁹ Landesarchiv Thüringen – Staatsarchiv Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 17r–26v, 36r. Ebből végül csak a záró imádság jelent meg: CYPRIAN 1719, 849–850.

²⁰ Bécs, 1718.11.05. CSEPREGI – ORSÓS 2021, 222.

²¹ Bécs, 1719.02.11. CSEPREGI – ORSÓS 2021, 226–228; Bécs, 1719.02.18. ELKG – AK, 4 A/2: 142r–v.

²² Sopron, 1718.09.18. CSEPREGI – ORSÓS 2021, 219; Nemescsó, 1718.10.08. Uo. 219–221.

²³ Nemescsó, 1718.10.08. CSEPREGI – ORSÓS 2021, 220.

²⁴ CYPRIAN 1719, 1120. Ugyanez a leleményes összefoglalása itt a soproni ünnepségnek is.

²⁵ Részletesebben erről: CSEPREGI 2021.

²⁶ ELKG – AK, 4 A/2: 138r–141v. Vö. CYPRIAN 1719, 1120.

²⁷ ELKG – AK, 4 A/2: 147r–163v. Vö. CYPRIAN 1719, 1120.

– Egy német nyelvű összefoglaló beszámoló a magyarországi megemlékezésekről (*Relation von Ungarn*), Pozsony, 1718. február 21.²⁹

– Egy német nyelvű levél kivonata arról, hogy a soproni reformációjubileumot aratási hálaadásnak álcázva tartották meg, Bécs, 1717. november 6.³⁰

– Ezeken kívül olvashatunk még Daniel Krman (1663–1740) dunáninnyi szuperintendenstől származó három latin nyelvű dokumentumot.³¹

A pozsonyi eredetű *Relation von Ungarn* a fent már felsorolt eseményeken túl említést tesz arról, hogy a reformációi megemlékezést Pozsonyban a szüreti hálaadás úrvacsorai szertartásába foglalták bele Georg Ferdinand Gleichgroß (1668–1721) és Johann Christian Mirus (1656–1719) lelkészek, míg a megelőző nap, szombaton pedig az iskolában rendezett Bél Mátyás rektor (1684–1749) ünnepi disputációt. Torkos András (1669–1737) győri és Bárany György (1682–1757) nagyvázsonyi lelkészek viszont 1718-as újévi prédikációjukat szentelték a hitújítás témájának.³²

A szerkesztőtől, Cypriantól származik a kézikönyvnek egy rövid jegyzete,³³ mely a magyar egyházak elnyomatásával mentegeti az anyag szegényes voltát. A legtöbb helyen csak csendben tudtak ünnepelni – érvel Cyprian –, és csak az uralkodóért való könyörgés volt ebből nyilvános. Sorait ezzel zárja:

„Nem is szabad az elnyomott egyházban élő testvérek óvatosságát és körütekintését, melyre mindenütt szükség van, hibájukul róni föl. Mert jobb az, ha bármilyen egyház van, mint ha semmilyen. Másutt is vannak a pápaság közepette rejtőzködő közösségeink. De ezekről írni annyit tenne, mint a farkasnak utat mutatni az akol felé.”

De ennyi késleltető háttérinformáció után már igencsak ideje felcsapni a *Sopronyi piros tyukmóny* lapjait s megnézni, mivel kedveskedik ott a szerző a húsvétváró közönségnek.

A mű törzse tíz fejezetben a soproni jubileumi költemény tíz strófáját szembesíti a katolikus hitvitázó irodalom évszázadok alatt megszilárdult érvrendszerével. A Szentírás használata, a szentségek, az üdvösségre vezető út, azaz a korabeli polemika minden témája előkerül ezekben a fejezetekben, de a reformációjubileum kapcsán természetesen az a kérdés áll homloktérben, hogy melyik a régibb hit, és ki az újító. Vajon a pápaság hamisította-e meg az eredeti evangéliumi tanítást, vagy pedig épp ellenkezőleg: Luther és a reformátorok.³⁴ Az érvelés meglehetősen klasszikus, tehát nem is találunk benne semmilyen aktuális vagy hazai vonatkozású hozzáadott értéket, ha nem hozná a magyar változat a soproni ünnepi óda teljes szövegét saját fordításában. Álljon itt mutatóba az *Oedenburgisches Te Deum Laudamus* első verse édes anyanyelvünkön:

„Két száz Esztendös-é Luthernek vallása?
Nem; Isten ígében mert ő fenn-állása,

²⁸ ELKG – AK, 4 A/2: 164r–169v. Megjelent: CYPRIAN 1719, 852–853.

²⁹ ELKG – AK, 4 A/2: 173r. Megjelent: CYPRIAN 1719, 854.

³⁰ ELKG – AK, 4 A/2: 172v. Ennek hatására az *Oedenburgisches Te Deum Laudamus* a kézikönyv tartalomjegyzékében és a megfelelő fejezet feliratában aratási vagy szüreti hálaadásként szerepel, jóllehet a költemény címe éppen nem ezt állítja.

³¹ 1) ELKG – AK, 4 A/2: 144r–145v. Megjelent: CYPRIAN 1719, 845–847. Másolata megtalálható a pozsonyi líceum kéziratai között is: Lyceálna knižnica v Bratislave, Rukopisné fascikle, Nr. 299, 21: 2–5. 2) ELKG – AK, 4 A/2: 174r–182v. 3) ELKG – AK, 4 A/2: 143r–v, 146r–v. Másolata megtalálható a pozsonyi líceum kéziratai között is: Lyceálna knižnica v Bratislave, Rukopisné fascikle, Nr. 299, 21: 1–2.

³² ELKG – AK, 4 A/2: 173r. Megjelent: CYPRIAN 1719, 854.

³³ CYPRIAN 1719, 853.

³⁴ DOBNER 1718, 3–201; DOBNER 1719, 1–218.

Profétáknak 's Apostoloknak irássán:
Régi épület hát ezek tanítássán.”³⁵

Jó-jó, nem a poézis csúcsa, de miért is fektetett volna több energiát a fordításba a katolikus ellenfél.

Ezután következik három függelék. Először a katolikus hitre áttért jeles protestánsok listája: a lista élén János szász választófejedelem, az Ágostai hitvallás benyújtója áll (1468–1532), akit ugyan az evangélikusok az „Állhatatos” jelzővel tisztelnek, de a katolikus vitairat már úgy tudja, hogy halálos ágyán visszatért a pápista hitre. Ekkorra, a 18. század elejére a katolizált méltóságok sora már meglehetősen hosszúra nyúlik, ezért is szükséges e felsorolásban némelyeket kiemelni, mint az aktuális német-római császárnét és magyar királynét, Erzsébet Krisztinát (1691–1750), aki lüneburgi evangélikus hercegnőként született, vagy Keresztély Ágost esztergomi érseket (1666–1725), aki a szász hercegi családból tért be a római egyházba: itt már világosan érezni a soproni konvertitával azonosítható szerző személyes érintettségét.³⁶

A második függelék Johann Fabricius helmstedti, majd altdorfi evangélikus teológiaprofesszor (1644–1729) szakvéleménye, melyben egy dinasztikus vegyesházasság kapcsán 1707-ben azt fejtegette, hogy katolikus hitben is lehetséges üdvözülni. A gondolatmenet akkoriban nagy vihart kavart és végül Fabricius állásába került.³⁷

A harmadik függelék egy 1717-ben a dillingeni jezsuita rendházban keletkezett jubileumi költemény, mely a soproni ódának méltó ellenpárja, ám jóval hosszabb annál: 28 strófát tesz ki.³⁸ Ebben a versben Luther az ötödik evangélista, aki az evangélisták szekereként ötödik kerékként „hopszterkedik”, és akinek attribútuma se nem oroszlán, se nem sas, hanem farkas, lévén éppen október 31-én, Regensburgi Szent Wolfgang (Farkas) ünnepén tette közzé valaha tételeit. A sportszerűség azt diktálja, hogy a reformációjubileum körüli versengésben ez a vereség is szót kapjon, a 21–22. szakaszokat idézem, mert a magyar fordító itt már érezhetően motiváltabbá vált és szárnyakat kapott:

„Ö volt ám a' farkas, ki a' Kristus aklába ugrott,
Sövényen kívül lévén itt 's ott sokáig kullogott:
Két száz esztendőig hány száz ezer lelkeket rontott?
Mely sok ezer juhotskákot öszve mart, el-szaggatott?

Szánatra való juhok, kik e' farkassal ordítanak,
Büdös kontz-hús falatokra farkasossan rohannak;
'S illy kegyetlen farkasnak még öröm napot indítanak,
Mikor Szent Farkasnak a Hivek tiszteletet adnak.”³⁹

Hitvita vagy generációs feszültség? Végigolvasva a szöveget leginkább utólagos személyes önigazolásnak tetszik a soproni polgármesterfi vitairata, melynek inkább csak apropót, ürügyet szolgáltatott apja költeménye. Mégis méltatlan volna a modern olvasó részéről a hitehagyott szerző vállalkozását az „árulkodó Júdás nem kap pirostojást” rigmussal félredobni. Ugyan a kortársak szándékosan vakok voltak erre, de már számos meggyőző vizsgálat bemutatta, hogy a konverzió jelensége nagyon sokszínű volt, gyökerei szerteágazóak, és a személyes döntések nehezen tipizálhatóak.⁴⁰

³⁵ DOBNER 1719, 1.

³⁶ DOBNER 1718, 202–214; DOBNER 1719, 218–231.

³⁷ DOBNER 1718, fol. O5r–P7r; DOBNER 1719, 232–252.

³⁸ DOBNER 1718, fol. P7v–Q2r; DOBNER 1719, 253–258.

³⁹ DOBNER 1719, 257.

⁴⁰ PL. PEPPER 2010.

Rövidítések

PETRIK = PETRIK, Géza: *Magyarország bibliográfiája = Bibliographia Hungariae, 1712–1800.* 1–4. Dobrowsky, Budapest, 1888–1892.

RMK III/18 = DÖRNYEI Sándor – SZÁVULY Mária (szerk.): *Régi magyar könyvtár III/XVIII. század: magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai.* 1–2. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2005.

SZINNYEI = SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* 1–14. Hornyánszky, Budapest, 1891–1914.

VD18 = *Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts*, Online-Datenbank. Niedersächsische Landesbibliothek, Göttingen, 2017–2021, www.vd18.de.

Nyomtatott források

CYPRIAN, Ernst Salomon: *Hilaria Evangelica, Oder Theologisch-Historischer Bericht Vom Andern Evangelischen Jubel-Fest: Nebst III. Büchern darzu gehöriger Acten und Materien, Deren das Erste, Die Obrigkeitlichen Verordnungen, und viele Historische Nachrichten, Das Andere, Orationes und Programmata Jvbilæa, Das Dritte Eine vollständige Beschreibung der Jubel-Medaillen begreiffet; Mit Kupffern, Summarien und einem nützlichen Register.* Weidmann, Gotha [Leipzig], 1719. VD18. 90010523.

DOBNER, Abraham Egidius: *Oedenburgerisches rothes Ay, in welchem die wahre Freud und Hoffnung der Ur-alt-Catholischen Christen eingeschlossen, das ist: Catholische Anmerckungen über das Lutherische Lied, so von denen Uncatholischen an ihrem sogenannten Jubel-Fest, anno 1717. den 31. October, zu Oedenburg feyerlich in ihrem Oratorio gesungen, und nachmals zu Regensburg öffentlich gedrucket worden. Zusammen getragen auss bewehrten Controversisten, und hervorgegeben von denen Catholischen Ständen zu gemeldten Oedenburg.* Simon Schmid, Wien, 1718. RMK III/18. 353. sz.

DOBNER, Abraham Egidius: *Sopronyi piros tyukmony, mellyben a római apostoli pápisták igaz öröme, és reménysége bé-rekesztetnek. Az-az: fejtegető valóságok, mellyek 1718-ban nemes Soprony városa catholicus pápista rendeitől német nyelven világosságra adattak Bétsben; nemzetünk kedvéért pedig 1719-ben magyarrá fordítottak és tisztelendő Francz Mátyás nemes Zemplény vármegye hegy-allyai districtus vicze esperestye, és Tállya városa méltó plébánusa költségével ki-nyomtatattak. Tudni-illik, egy új jubilaemi öröm ének ellen, melly a lutherános vallás 200-dik eszt. jubilaemos innepe napján, a sopronyi ekklesia imádságos házában, német élő nyelvvel, 1717-ben, Mind Szent havának 31-dik napján énekeltetett, és Ratisbonaban ki-is nyomtatott.* Akadémia, Kassa, 1719. PETRIK 1: 542.

Oedenburgisches Te Deum Laudamus, am Christ-evangelischen Jubel-Fest anno 1717. den 31. Octob. vom dasigen Choro Musico abgesungen und Einem Hochlöbl. Evang. Kirchen-Convent in Unterthänigkeit dediciret von Gottlieb Grünler Ecclesiae Evang. ibid. cantore. Johann Conrad Peeh, Regensburg, 1717. RMK III/18. 168. sz.

VALENTINYI, Joannes: *De primo et secundo jubilaeo reformationis seculari, in Hungaria et quibusdam Austriacae Monarchiae provinciis celebrato, tractatus historicus.* J. Th. Trattner, Pesthini, 1821. PETRIK 3: 739.

Szakirodalom

BITSKEY István: Vita a reformáció évfordulójáról 1717-ben. In: Száraz Orsolya – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018. 41–48. (Loci memoriae Hungaricae 7.)

CORDES, Harm: *Hilaria evangelica academica, Das Reformationsjubiläum von 1717 an den deutschen lutherischen Universitäten*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006. (Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte 90.)

CORDES, Harm: Ernst Salomon Cyprian als Chronist des Reformationsjubiläums von 1717. In: Klaus Tanner (Hg.): *Konstruktion von Geschichte: Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2012. 89–103. (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie 18.)

CSEPREGI Zoltán: Félúton a felekezeti identitás megteremtése (1617) és elbúcsúztatása között (1817): Ünneplés és ünnepontás a 18. században. In: Száraz Orsolya – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018. 59–67. (Loci memoriae Hungaricae 7.)

CSEPREGI Zoltán: „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache“: Bécsi követségi prédikátorok jelentései. In: Csorba Dávid (szerk.): *A vértelen ellenreformáció*. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020. 186–204. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.)

CSEPREGI Zoltán: Hilaria Hungarica: Az 1717-es reformációjubiläum magyarországi emlékei Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) gothai kéziratgyűjteményében. In: Csorba Dávid – Szatmári Emília (szerk.): „...Tanácsaid hűség és igazság”: *Tisztelgő írárok Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára*. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet – Tiszáninneni Református Egyházkerület, Budapest–Sárospatak, 2021. 2: 55–63. (Reformáció Öröksége Könyvek 7/2.)

CSEPREGI Zoltán – ORSÓS Julianna (szerk.): „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache“: *Berichte, Briefe und Aufzeichnungen von dänischen und schwedischen Gesandtschaftspredigern in Wien 1705–1755*. Reciti, Budapest, 2021.

CSORBA Dávid: A reformáció 1717-es ünnepe Patakon. In: Száraz Orsolya – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018. 49–58. (Loci memoriae Hungaricae 7.)

HAAN, Ludovicus: *Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum*. Réthy, Gyula, 1858.

HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok: 1535–1848*. 1–2. Akadémiai, Budapest, 1982.

KESERŰ, Bálint: Cyprian in Ungarn. In: Ernst Koch – Johannes Wallmann (Hg.): *Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) zwischen Orthodoxie, Pietismus und Frühaufklärung*. Forschungs- und Landesbibliothek, Gotha, 1996. 84–95.

PEPER, Ines: *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*. Böhlau, Wien; Oldenbourg, München, 2010. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 55.)

TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1694–1789*. Az ELTE Levéltára, Budapest, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.)

VERÓK Attila: Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál a kora újkorban. In: Száraz Orsolya – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018. 71–78. (Loci memoriae Hungaricae 7.)

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, ³1977.